

БАЛАБУШЕВИЧ Т. А.,
кандидат історичних
наук, доцент

*Дипломатична
академія України
при МЗС України*

СЕРЕДНЬОВІЧНА ДЕРЖАВНІСТЬ У ЦЕНТРАЛЬНО- СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Українська держава, її відносини з найближчим довкіллям, зросла і сформувалась протягом довгого історичного часу і в ході всього історичного розвитку була найтіснішим чином пов'язана з загальноєвропейськими процесами і закономірностями державотворення. Розуміння цього – один з найважливіших чинників успішного розвитку стосунків з сусідами, причому не лише зі слов'янськими країнами, але і з усім світовим співтовариством. Тимчасом в історіографії бракує узагальненого аналізу процесу середньовічного державотворення в нашому регіоні, спільних рис та відмінностей, що позначаються і на сучасних міжнародних відносинах¹. Пропонований матеріал є спробою надолужити цю прогалину на основі вивчення і узагальнення найновіших вітчизняних і зарубіжних досліджень. Вивчення і аналізу державотворення на українських землях зараз не бракує, тому автор зосередила увагу переважно на інтеграційних та дезінтеграційних процесах у інших державах регіону.

Пізнє середньовіччя для Центрально-Східної Європи – час важливих політичних, економічних та культурних змін. Розвиток продуктивних сил, освоєння нових засобів господарювання, виникнення нових міст, розвиток торгівлі, прокладення нових торгівельних шляхів, поширення християнства та його розкол, розвиток освіти, зміни у етнічному складі населення, зовнішньополітичні чинники – все це створювало специфічні умови формування та розвитку держав у регіоні. Період політичної консолідації і виникнення нових держав у Центрально-Східній Європі X – початку XI ст. змінюється в наступні півтора століття часом послаблення центральної влади в одних державах та зростанням політичної консолідації та територіальної експансії у інших.

Державотворення у країнах Центрально-Східної Європи протягом XI-XV ст. відбувалось під впливом також і багатьох зовнішніх чинників. У Візантійській імперії серйозні зміни починаються після церковного розколу 1054 р., що глибоко позначився на усій Європі, поділивши її на сфери впливу римсько-католицької та православної церков, західну та східну культурну і політичну сфери. В той же час на Півночі та Заході розвивається експансія Священної Римської імперії, у першій половині XIII ст. на балтійському узбережжі виникають держави Тевтонського та Лівонського орденів, що підкорюють місцеві народи; на Центрально-Східну Європу насувається татаро-монгольська навала, а у кінці XIII ст. у північно-західній Анатолії виникає Османська держава, яка після битви при Манцикерті (1071) загарбала більшість Анатолії, що значно послабило Візантійську імперію, а пізніше повністю підкорила її терени.

На початку XI ст. занепадає і розпадається Перше Болгарське царство. 1018 року Візантія розгромила болгарську армію і захопила всю країну. Лише в кінці XII ст. послаблення імперії створило умови для успіху повстання під проводом братів Асенів. 1187 року Візантія визнала державну самостійність Другого болгарського царства в складі Північної Болгарії та області Загір'я у Фракії зі столицею у Тирново. Після падіння Константинополя 1204 р. на руїнах Візантії виникла Латинська імперія та декілька ворогуючих феодальних держав. Скориставшись їхніми міжусобицями цар Калоян Асень та його наступник Іван Асень II відібрали у хрестоносців та приєднали до Болгарії більшу частину Фракії, Македонії та Албанії. У кінці XIII-XIV ст. влада у Болгарії послабилась через незгоди бояр і селянську війну під проводом Івайла та напади Угорщини з півночі та Візантії з півдня. Становище покращилось підчас правління Тодора-Святослава (1300-1321), але Болгарія швидко втратила більшість західних земель, включаючи Македонію, на користь Сербії. З занепадом Сербії після 1355 року ці землі стали окремими маленькими князівствами з центрами у Прилепі та Вельбужді, на північному сході окремою деспотією у 1357 році стала

Добруджа. Решта болгарських земель розпалась на два царства з центрами у Велико Тирново та Відіні. З 1360 років Османські турки починають систематичне загарбання Балканського півострова. У 1393 році вони захопили Велико Тирново, 1396 року – Відін, після чого Болгарська держава припинила існування.

Візантія, значно послаблена втратою болгарських земель Анатолії та південної Італії, стала жертвою хрестоносців, які сплюндрували Константинополь 1204 року і заснували на її теренах Латинську імперію, що швидко розпалась на декілька феодальних держав – Фессалонське королівство, герцогство Ахайя та афінське князівство. Венеція встановлює свою владу на островах Егейського моря, теренах південніше Адріанополя і частиною самого Константинополя. В той же час венеційці контролювали головні порти вздовж Адріатичного та середиземноморського берегів (Задар, Дубровник, Метоні) та Крит. Впродовж наступного півстоліття, аж до відновлення Візантійської імперії 1261 році феодальні сутички послабили владу хрестоносців. На 1250 рік їхні терени обмежувались лише невеличкою ділянкою землі навколо Константинополя по обидва боки Боспору. В цей час грецька Нікейська імперія розширює свої володіння від південних берегів Мармурового моря, встановлює контроль над північно-західною Анатолією, стабілізувавши кордон з турками-сельджуками на сході. Боротьба за відновлення візантійської влади в Європі була складнішою. Афіни та Ахайя залишались в руках латинських правителів, Егейські острови і Крит – під владою Венеції. Решта півострова, Македонія і Тракія перейшли під владу Епіра (до 1230 року), потім до Болгарії (до 1246 року), але врешті повернулись під владу Візантії.

Північніше сфери впливу Візантії найбільш важливими змінами стала експансія Угорщини та створення незалежної Сербської держави. В кінці XI ст. спадкоємці першого угорського короля Іштвана (997-1038) при підтримці католицької церкви, розширили свої володіння до Карпат на півночі та сході, підпорядкувавши собі підкарпатську Русь, словацькі землі та Трансильванію. Економічний розвиток цих земель у XII ст. був частково пов'язаний з переселенням саксонців з понад Рейну та Люксембургу. Всі ці землі, населені слов'янами, германцями, секеями та волохами, які у XIII ст. повернулись на ці терени з півдня Дунаю, разом з дунайською рівниною, населеною переважно мадярами, стали теренами корони святого Іштвана. Опанувавши Дунайсько-Карпатську рівнину, Угорщина розвиває експансію на південний захід, в напрямку Адріатики. Приморські землі та важливі порти (Задар та Дубровник) стали предметом тривалої боротьби між Угорщиною та Венеційською республікою. Королівство Хорватія-Славонія 1102 року увійшло у династичний союз з Угорщиною, а 1138 р. ця об'єднана держава анексувала Боснію.

Подальша територіальна експансія Угорщини-Хорватії була зупинена піднесенням могутності Сербії, але у XIV ст. саме Угорщина стає домінуючою політичною силою на Балканах, контролюючи прямо або через васальне підпорядкування всю Боснію, Сербію і Волощину. Але в кінці XIV ст. Угорщина вже була змушена стримувати османській наступ на Дунаї та на землях південніше річки Сави.

Під час правління Матвія Корвіна до володінь Угорщини увійшли Моравія, Сілезія, Верхні та Нижні Лужичі, габсбургська нижня Австрія (з Віднем) та більша частина Штирії. Серед придунайських земель в складі Угорського королівства два терени мали особливий статус – Хорватія та Трансильванія. Хорватія (разом зі Славонією) була окремим королівством, кожна з двох частин мала окремий сейм. Трансильванія мала навіть більший ступінь автономії. Після великого селянського повстання у 1437 році, три юридично визнані "нації" Трансильванії – мадяри, секеї та саксонці вирішили об'єднатись для утвердження свого становища у суспільстві. Вони уклали "союз трьох націй", якому трансильванським сеймом було надано привілеї та гарантовано права.

Центром об'єднання сербських земель з 30-х років XI ст. стала Дукля (Зета), що містилась на терені сучасної Чорногорії. Князь Дуклі Стефан добився самостійності від Візантії, а його син Михайло (1050-1082) приєднав Рашку та проголосив себе королем. Наприкінці XI ст. Дуклянське королівство об'єднувало всі сербські землі, але внутрішня слабкість привела до підкорення Боснії Угорщиною, а решти земель – Візантією. З початку XII ст. новим центром об'єднання сербських земель стає Рашка. За Стефана Немані до (1168-1196 рр.), до складу Сербії увійшли землі до узбережжя Адріатичного моря з містами Котор, Скалар, Бар. Спадкоємці Стефана продовжували розширювати територію держави. 1217 року Сербія стає королівством, за короля Милутина (1282-1321) було приєднано більшу частину Македонії, Північну Албанію та частину північної Сербії. За Стефана Душана (1331-1355), який встановив дружні відносини з Болгарією і відвоював у Візантії Македонію та Албанію, Сербія перетворюється у найбільшу державу Південно-Східної Європи. У 1345 р. Стефан Душан проголосив себе царем сербів та греків, а главу сербської церкви патріархом. Підкорення Епіру, Фесалії та інших грецьких областей привело до створення Греко-Сербського царства. Та існуванню цієї держави та її домінуванню на західних Балканах скоро прийшов кінець. Після смерті Стефана Душана від неї відпадають грецькі, албанські та македонські області, послаблюється державна влада. 1371 року у битві при р. Мариці турки розбили сербське військо і почали наступ на Болгарію та Сербію. 11 червня 1389 року на Косовому полі сербські та боснійські війська були розгромлені турками. Відсутність воєнної і

політичної єдності не дозволила південним слов'янам протистояти добре організованому та згуртованому османському війську. 1459 року турки взяли останню сербську фортецю Смередово і підкорення Сербії було завершено.

З розпадом держави Душана на Адріатичному узбережжі виникає новий центр влади біля озера Скутарі. Там династія Вальшичів відновлює королівство в Дуклі, яка стала називатись Зета. У другій половині XIV ст. Зета поширила своє володарювання на всі узбережжя озера Скутарі. Після смерті князя Бальшича у 1422 р. встановилась влада нової династії Стефана Чрноєвича, якій переніс столицю у Жабляк. За його спадкоємця, Івана Чрноєвича, турки завоювали столицю і терени навколо озера Скутарі, і державні терени скоротились до невеличкої гірської землі навколо Цетинье. З тих часів Зету стали називати Черногорією. Це невеличке князівство вдало оборонялось від турків аж до 1499 р., але і потому їхній контроль протримався лише декілька років. Хоча Черногорія платила данину Османам, вона залишилась однією з небагатьох теренів, що уникнули повного підпорядкування туркам.

На кінець XV ст. найбільші зміни у територіальній приналежності земель відбулись на південних Балканах, які попередньо належали Візантійській імперії, Болгарській державі та більш ефемерним державам типу Латинської імперії, Сербії або Боснії, а протягом XIV аж за Дунай поширилась влада Османської імперії. Першою великою державою, що потрапила під їхню владу була Болгарія, потому – рештки Візантії (Константинополь та Морея, 1453 та 1460), Сербія (1459), Боснія (1463), і Герцоговина (1466-1482).

Османський вплив поширився також на республіку Дубровник, що стала платити данину і Валахії, що періодично з кінця XIV ст. визнавала васальну залежність, а з 1476 року повністю опинилась в складі імперії. Молдавія мала з турками подібні стосунки з середини XV ст., хоча опиралась аж до 1512 року. Черногорці з їхнім маленьким князівством зі столицею у Зеті по суті залишались вільними, хоча і визнали васальний статус після 1499 року. Єдиною державою, що успішно опиралась туркам, була Венеція. З першого падіння Візантії 1204 року і після остаточного 1453 Венеційська республіка утримувала більшість островів на півдні Егейського моря, далматинське узбережжя і поступово поширювала свою владу на північну Італію.

Після падіння Великого Моравського князівства (906 р.) західні слов'янські землі стали ареною боротьби між Угорським королівством та Священною Римською імперією². Але наприкінці X ст. виникає Чеська держава, яка мала тісні зв'язки з Польщею, Київською Руссю та Бол-

гарією. Розвиток продуктивних сил, активні економічні зв'язки приводять до виникнення нових міст. Крім Праги, значну роль в економіці починають відігравати Пльзень, Брно, Оломоуц, Хеб, Моравська Острава, Літомержице. Особливо швидко з участю саксонських переселенців розвивається видобуток залізної руди, міді та срібла.

Князю Бржетиславу Відновлювачу пощастило досягти політичної незалежності Чехії-Моравії та розширити рубежі країни за Карпати, приєднавши Сілезію та польські землі майже до Кракова, та внутрішні чвари послабили країну і призвели до інкорпорації її до Священної Римської імперії. Втім, відносини з Імперією з середини XI ст. визначались союзницьким договором і Чехії, що стала королівством за часів Вратислава II (1061-1092) в цілому пощастило зберегти самоврядування. Протягом XI та XII ст. династії Пржемислідів пощастило перетворити Богемське королівство в одну з провідних держав Центральної Європи. У 1251 році Пржемисл Отакар II був обраний герцогом Нижньої та Верхньої Австрії це до того, як став королем. Могутність та багатство держави зростає завдяки розробці відкритих у цей час срібних копалень у Богемії (Кутна гора) та Моравії (Ілава). Хоча Верхні Лужичі і відійшли 1255 року до Бранденбургу, до Чеського королівства були прилучені Штирія, Карінтія та Карніола. Ситуація змінилась, коли новий імператор, Рудольф Габсбург (1253-1291) почав претендувати на владу і в Австрії, відібравши їх, разом з Штирією, Карінтією та Карніолою, у Чехії 1278 року, після чого ці землі стали постійними володіннями династії Габсбургів. На час смерті Пржемисла Отакара II його володіння обмежувались лише Чехією та Моравією. Спадкоємці його прагнули надолужити територіальні втрати прилученням земель на півночі та сході. Вацлав II 1300 року був обраний королем Польщі, а його син, Вацлав III, королем Угорщини. З кінцем династії Пржемислідів (1306) Чеське королівство втрачає Польщу та Угорщину і Чеським королем було обрано Яна Люксембургського. Під його владою було встановлено контроль над усім герцогством Мазовецьким та Плоцьким графством, більшою частиною князівства Сілезії, а також землями навколо Хебу, і навіть далеким тірольським графством.

За часів його сина, Карла I (IV), який був обраний імператором, Чехія вступає у свій "Золотий вік". Прага стає столицею усієї імперії. Відповідно до Золотої Булли, підписаної у Нюрнберзі 1356 року, королю Чехії було надано перше місце серед електорів. Карл включив Моравію, Сілезію та Верхні Лужичі до неподільних теренів Богемської корони. Часи Карла стали періодом посилення германського впливу, оскільки починаючи з середини XIII ст. саксонців почали запрошувати до Богемії та Моравії для освоєння нововідкритих

срібних покладів, зокрема в гірських та прикордонних землях, які пізніше стали відомі як Судетенланд. В останні роки панування Карла до Чеських володінь було прилучено Нижні Лужичі та Бранденбург. Після смерті Карла германський вплив зменшився. Вже за часи його наступника, Вацлава IV, Бранденбург було втрачено, а гуситські війни спричинились до дальшого падіння германського впливу, але й підірвали політичну могутність королівства. За часів правління останнього незалежного чеського короля, Іржі з Подебрад, терени держави були обмежені лише чеськими землями. Інші землі – Моравія, Сілезія, Верхні та Нижні Лужичі 1474 року були анексовані угорським королем Матвієм Корвіном.

На відміну від Угорщини, Польське королівство після піднесення у XI ст., в часи Болеслава Хороброго і його наступників, коли була встановлена адміністративна система держави, організовані структури католицької церкви, та прилучені значні території вздовж Балтійського моря, Сілезія та Краків, Лужицька та Мейсенська марки, Моравія та руські Червенські гради, і отже терени держави простяглися між Віслою та Одером, наступні часи стали періодом послаблення королівської влади, територіальних втрат та поділів та боротьби з зовнішньою небезпекою з боку германців з заходу (з Бранденбургу та Померанії) та півночі (тевтонський орден) та монголо-татар зі сходу. 1241 року польські та угорські землі зазнали нищівної монголо-татарської навали. З середини XIII ст., за Владислава Локетка, починається складний процес об'єднання польських земель. Локетку пощастило об'єднати під своєю владою майже всі польські землі, що на той час не входили до інших держав. В середині XIV ст. ленну залежність визнає Мазовія. З 1320 року Польща знову стає королівством. Хоча приєднані землі зберігали свої право та структуру управління, зміцнення країни почалось. Відмовою від Сілезії (1343 р.) було куплено мир з Чехією та Орденом. Казимір III поділив Державу на адміністративні одиниці – (воєводства, каштелянства). Створюється центральна скарбниця, суд та інші загальнодержавні органи, проводиться грошова реформа. Зміцнення державної влади надало можливість розвитку експансії на схід. Досягнувши домовленості з Угорщиною, що теж висунула претензії на землі Галичини після смерті останнього спадкоємця Галицько-Волинської династії, Казимір загарбує 1344 року Перемишль, а 1349 року решту Галичини. На 1366 р. він приєднує Західну Волинь та Холмсько-Бельзькі землі, Західне Поділля. Після смерті Казимира його спадкоємці втрачають західні частини Волині та Поділля та Центральне Мазовше.

На Сході від Польщі, литовці, об'єднані під владою князя Міндовга, в 1240-х роках утворюють свою державу з центром у Тракаї.

Прийняття ним персонально християнства допомогло йому здобути корону 1254 року та тимчасово уникнути загрози з боку тевтонського ордену, хоча його спадкоємець, Міндаугас і цілий литовський народ залишилися язичниками. Велике Князівство Литовське поступово перетворюється на найбільшу державу Центрально-Східної Європи³. Не маючи сил протистояти Тевтонському ордену, який 1237 року об'єднався з Лівонським, Литва спрямовує експансію на південний схід і за Гедемінаса (1316-1361) прилучає Полоцьке, Турово-Пінське князівства, Підляшшя, Хелмські та Белзькі землі і Волинь, а за Ольгерда і Кейстута завершує інкорпорацію південних земель Київської Русі прилученням Чернігова (1355), Новгород-Сіверська (1363) Брянська (1359) і врешті, після Битви під Синіми водами у 1362 році – Києва, Переяславля та Поділля. Переможний наступ литовців завершився розгромом військ Вітовта 1399 року над Ворсклою, але їм пощастило прилучити узбережжя Чорного моря до Дніпра. Швидке зміцнення Литви спричинилось до низки воєн з тевтонським орденом, Московським князівством та Польщею, що час від часу протягом XIV та XV ст. встановлювала свою владу у Холмсько-Белзьких землях та на західному Поділлі. Протягом 1380 років, під час громадянської війни у Литві та династичної кризи у Польщі, між Литвою та Польщею була укладена Кревська угода (1385). За нею Великий Литовський князь Ягайло став польським королем Владиславом-Ягелло II при умові запровадження у Литві католицтва. Литовські правителі та литовське населення неруських теренів мало стати католицьким, але Велике князівство залишалось незалежною державою. Період правління Ягелла та його спадкоємців став часом зростання та розквіту держави. Польща і Литва об'єднали зусилля проти спільного ворога – Тевтонського Ордену. Хоча внаслідок переможної битви під Грюнвальдом 1410 року кордони не змінювались аж до нової війни 1454 року, сили Ордену були підірвані. За мирною угодою 1466 року Польща одержала узбережжя Балтійського моря, східну Померанію, яку стали називати Королівською Пруссією, а також Вармію в самому серці пруської території Ордену. Орден втратив Ньюмарк на користь Бранденбургу у 1455 році, а в результаті мирної угоди 1466 року решта його земель в Пруссії стала васалом польської корони.

Кревська унія і укладений відповідно до неї династичний альянс не привели до зникнення територіальних суперечностей між Литвою та Польщею. Підляшшя залишилось у Литві, але там поступово зростав польський вплив. Холмська земля та Поділля переходили з рук у руки декілька разів, але врешті на 1430 рік були інкорпоровані Польським королівством, яке простягло свій вплив навіть на Молдавію, яка від

1387 року до середини XIVст. стала його васалом. На заході здобутки Польщі були меншими-дрібні князівства Северц (1443), Освенцим (1454-56) і Затор(1494) на сході Сілезії. 1462 року були відібрані від Мазовше землі навколо Гостиніна та Рави (1462), однак саме Князівство Мазовецьке залишалось незалежним до 1526 року⁴.

У межиріччі Ельби та Одери слов'яни у кінці X та першій половині XI ст. досить успішно протистояли наступу германців. Союз племен під проводом Велетів об'єднав землі на північ від лужичів аж до Балтійського моря. Далі на захід землі належали іншому союзу, під проводом ободритів. З Стариграду (зараз на цьому місті Ольденбург) та торговельного порту Рерік-Веліград (зараз Мекленбург) ободрити досягли най більшої могутності під проводом Готтершалка (1043-1066) існувало також маленьке Раніан, які з свого центру Арконі на острові Рюген панували над балтійською торгівлею у кінці XI та на початку XII ст. Але після 1138 року, коли у Священній Римській імперії встановилась влада династії Гогенштауфенів, починається активне підкорення слов'янських земель, в результаті чого в кінці XII ст. вони були завойовані і на цих теренах були створені німецькі марки і князівства – Мекленбург, Бранденбург та Померанія. На балтійському узбережжі племенні союзи поморських слов'ян- велетів та ободритів трансформувались у князівства, а на Ругії виникла своєрідна держава, де князь, якщо і існував, то лише виконував волю жреців, роль яких на Полаб'ю протягом XI ст. зростає. Осередком племенної протодержави рунійців, що об'єднала острів Ругію та прилегле узбережжя, стало святилище їх племенного бога в Арконі. Влада там належала верховному жрецю бога Святовита, а найважливіші рішення ухвалювались вічем. Влада князя обмежувалась лише військовими справами і навіть резиденцію він мав не в Арконі, а в окремому граді Каренції. Лише після підкорення датчанами князь за підтримки датського короля посів домінуючу роль. Слов'янське населення було примусово християнізоване та поступово германізоване.

1229 року на узбережжі Балтійського моря на запрошення мазовецького князя з'явилися хрестоносці. Вони спочатку допомогли мазовецькому князю підкорити пруссів, а потому створили свою державу – Тевтонський орден, який разом з ливонськими лицарями, подібним до них військовим об'єднанням, почали завоювання племен, що жили на східному узбережжі Балтики і прилеглих островах – тубільні вепсів (весь), естів (чудь), іжору, куршів, лівив, летів, інші автохтонних племен.. На кінець XIIIст. вони розгромили литовське плем'я ятвягів, підкорив земгалів та латгалів. Плем'я селонів взагалі зникло.

На теренах сучасної Латвії у X-XII ст. виникли деякі укріплені міста (Єрсіка, Талавата ін). Відбувалось формування перших дер-

жавних утворів. В етногенезі латишів брали участь як балтійські, та і фінно-угорські племена. З XIII ст., незважаючи на відчайдушний опір, ці терени потрапляють під владу Лівонського ордену і об'єднуються, разом з частиною естонських земель, під загальною назвою Лівонія. У XIII ст. відбувається процес консолідації і у естів, яких Повість Минулих літ згадує під назвою "Чудь". На початку XIII ст. виникають територіальні об'єднання – кіхельконди та їхні союзи – мааконди. У 1208-1217 роках їхні терени були загарбані німцями, у 1209-1220 – датським королем Вальдемаром II. 1224 року німці знову загарбують материкову частину, а 1227 року – острів Саарема.

Давня Лівонія охоплювала терени сучасної Естонії з прилеглими островами (Саарема і Хіуме, або по-німецьки Даго, Езель, Муху), Латвії (з її етнографічними регіонами Відземе, Земгале, Курземе, Латгале), почасти Ленінградської та Псковської областей Росії. Споріднені зі жмуддю, пруссами та іншими литовськими племенами, ці народи розмовляли фінськими і балтськими мовами, гуртувались у громади і трималися поганських вірувань. Вони торгували або й воювали з Полоцьком та іншими руськими князівствами, подеколи сплачували неоптяжливу данину Великому Новгороді. Під приводом боротьби з піратами і поширення християнства, на початку XIII ст. сюди рушили військові загони зі Скандинавії. Естляндія, себто Північна Естонія, опинилась на кількадесят років під владою Копенгагена, і Таллінн (нім. Ревель) означала власне Данський пагорб (замок). Тимчасом лицарі-меченосці, здебільшого німці, на місці рибальського селища заснували Ригу, форпост подальшої експансії. У гирлі Вісли ствердився необачно запрошений мазовецьким князем Конрадом для приборкання пруссів-язичників духовно-лицарський Тевтонський Орден, що вже незабаром перетворився на самостійний могутній чинник, особливо після злуки з меченосцями у новий, Лівонський Орден. Номінально залежний від Папи, він очолювався довічним Великим магістром і до радчим капітулом, а окремі округи керувалися комтурами. Міщани виборили собі магістратське самоврядування; великі маєтності належали також ризькому, дерптському та іншим єпископствам. (Нім. Дерпт – заснований Ярославом Мудрим Юр'єв, нині Тарту). Дрібна шляхта міняла орієнтацію, а естонські й латиські селяни були пішаками у запеклій боротьбі між лицарством, єпископами і містами. Поразки хрестоносців у війнах з Литвою і Польщею за півсторіччя після Грюнвальда підірвуть вплив Ордену. Згодом Реформація і секуляризація перетворить лицарів на остзейських баронів (Остзее – Балтика), герцогство Курляндія (захід Латвії) стане васалом Речі Посполитої, а Естляндія і Ліфляндія (Естонія і східна Латвія) після Лівонської війни перебуватимуть провінціями Швеції до загарбання їх Російською імперією. Цікаво, що пам'ять естонців і латишів засуджує їх понево-

лення німецькими хрестоносцями, натомість плакає добрі спогади про добу панування Швеції.

Важливим чинником, що вплинув на долю держав Центрально-Східної Європи, стала навала татаро-монголів. Вони зруйнували 1238 року північні князівства Київської Русі та посунули далі на південь, витіснивши з донських степів половців, близько 40 тис. родин яких переселились до Угорщини і поселились у межиріччі Тиси та Дунаю, де їх стали називати кунами. В кінці 1239 року загарбники розпочали новий похід на південні руські князівства, 1240 року сплюндрували Київ, прорвались через Карпати на Угорську рівнину, далі рушили на північ до Польщі та Моравії та на південь до Трансильванії, далі в Угорщину. 1242 року Батий несподівано повернув назад, а частина його війська пройшла через Хорватію та Сербію, дійшла до Дунаю та повернула на Схід. В наступні роки монголи заснували в нижньому Поволжі державу, відому як Золота орда, яка встановила контроль на усіма місцевими народами північніше Чорного моря та пов'язала Центральну Азію з Кримськими портами, частково з Візантією та Середземномор'ям. Вторгнення татаро-монголів головним чином тяжко відбилась на долі руських князівств, які до 1362 року (Подніпров'я) потрапило під їхню владу. Для східно-руських земель татаро-монгольське володарювання тривало аж до кінця XVст.

Отже, протягом XI-XVст. політична карта Центрально-Східної Європи зазнала серйозних змін. Східне узбережжя Балтики було загарбано до Лівонського ордену, від Балтики до Чорного моря простяглись володіння Великого Князівства Литовського, об'єднаного з Королівством Польським персональною Кривською унією. Тевтонський орден перетворився на князівство Пруссія та став васалом польської корони. Лише Мазовецьке князівство залишалось незалежним на польських теренах. Розквітле у XIV ст. Чеське королівство, у 1470-х роках втратило значні терени, натомість величезні терени – угорські землі, Трансильванія, Славонія, Хорватія, північні частини Боснії та Сербії були об'єднані в складі Земель Корони святого Стефана-Угорського королівства, яке стало наймогутнішою державою на Балканах. Решта земель Балканського півострова, за винятком декількох вузьких смужок Адриатичного узбережжя, що належали Венеції, потрапила під владу Османської імперії.

ПОСИЛАННЯ.

¹ Див.: A history of Hungary. / P. F. Suggar, P. Hanak, Tibor Frank. Indiana university Press.

- 1994; Halasz Z. A short history of Hungary. Corvina Press, 1975; Historia Europy Srodkowo-Wschodniej. Red. Jerzy Kloczowski. Lublin, 2000; Magocsi P.R. Historical Atlas of East-Central Europe. University of Washington press, 1995.
- ² Див.: Dejiny Ceskoslovenska. T.1 Do roku 1648. Praha, 1990; Dusan Kowac. Dejiny Slovenska. Praha, 1998; Anton Spisz. Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu. Bratislava, 2000; Klochowski Jerzy. Europa slowianska w XIV-XV wieku. Warszawa, 1983.
- ³ Див.: Королюк В.Д. Славяне и восточные романцы в эпоху раннего средневековья. Политическая и этническая история. – М., 1991.
- ⁴ Этническое самосознание славян в XV столетии. – М., 1995.